

УДК 378.37.03

Пономарьов О.С., Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”

Пономарьов Олександр Семенович – кандидат технічних наук, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Формування професійної культури фахівців у системі завдань педагогіки вищої школи

Сучасні реалії суспільного життя вимагають розробки нової філософії освіти, кардинальної зміни підходу до вибору цілей і змісту професійної підготовки фахівців. Одним із завдань вищої школи постає формування їх професійної культури. В роботі проаналізовано сутність цього феномену, його роль і необхідність прищеплення студентам як актуальна педагогічна проблема.

Modern realities of a public life demand development of new philosophy of education, cardinal change contents of the approach for a choice of the purposes and the of vocational training of experts. One of problems of the higher school becomes formation of their professional culture. In work the essence of this phenomenon, its role and necessity of inculcation to students as an actual pedagogical problem are analysed.

Можливості вищої школи з підготовки висококваліфікованих фахівців, які б повною мірою відповідали сучасному рівню суспільного виробництва та провідним тенденціям його розвитку, істотно ускладнюються через цілу низку обставин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Серед них найбільший вплив на професійну освіту здійснюють прискорення темпу зростання обсягу науково-технічних знань, глобалізація світогосподарських зв'язків, інформатизація всіх сфер життя і діяльності людини і соціуму та істотне підвищення ролі особистісного чинника у забезпеченні ефективності суспільного виробництва та управління ним. Внаслідок цього ми стаємо свідками кардинальної зміни всієї системи суспільних вимог до професійної компетенції та особистісних рис і якостей спеціаліста. За цих умов виникає необхідність рішучого перегляду цілей і змісту професійної освіти та її технологій, максимально повного використання основних педагогічних чинників, від яких залежить якість підготовки фахівців. Тому *загальною проблемою* постає дослідження змісту і сутності професійної компетенції фахівця у сучасному її розумінні та її структурних елементів.

Актуальність цієї проблеми зумовлена істотним відставанням України за рівнем конкурен-

тоспроможності національної економіки від провідних економічно розвинених країн світу. Дійсно, сьогодні наша країна, за даними Всесвітнього економічного форуму 2005 року, посідає за цим показником лише 84 місце. Надзвичайно високими виявляються показники ресурсо- та енергоємності нашої продукції, архаїчною стала структура експорту, у якому переважають сировинні позиції. Відповідальність же за таке становище в першу чергу лежить на вищій школі, адже це її випускники формують та здійснюють сьогодні технологічну політику держави. І ніякі приєднання до Болонського процесу, ніякий косметичний ремонт не виправить цього становища. Для його виправлення вкрай потрібен кардинальний перегляд самої філософії освіти, її цілей і завдань.

Уявляється цілком очевидним і *зв'язок цієї проблеми з питаннями педагогічної теорії* взагалі й педагогіки вищої школи, зокрема. Так, сьогодні ще вкрай недостатньо досліджується вплив визначальних процесів суспільно-політичного, соціально-економічного і науково-технічного розвитку на вибір цілей і завдань професійної освіти, її змісту і характеру, шляхів і технологій забезпечення ефективної підготовки кадрів, яким було б приманне системне мис-

лення з дійсно інноваційною його спрямованістю. Педагогічну теорію і керівництво освітньої галузі, здається, мало цікавлять питання надійного кадрового забезпечення технологічного прориву, без рішучого здійснення якого наша країна приречена залишитися на узбіччі магістральних шляхів світового розвитку як сировинний придаток провідних держав.

З цієї ситуації випливає і безсумнівний зв'язок проблеми з важливими практичними завданнями. Він полягає у загальній необхідності уточнення цілей професійної освіти та розробці нових її стандартів. Уявляється, що слід, зокрема, уточнити зміст самих понять професійної компетенції фахівця, його моделі та моделі його майбутньої професійної і соціальної діяльності. На підставі цієї інформації треба переглянути зміст і характер навчально-виховного процесу та обрати форми найбільш доцільної його організації.

Аналіз останніх досліджень та наукових публікацій, що стосуються згаданої проблеми, переконливо свідчить, що вона серйозно турбує вчених – філософів, психологів, педагогів, практичних працівників і керівників вищих закладів освіти. Про це йдеться, зокрема, в роботах В.П. Андрушенка, І.Д. Бежа, С.У. Гончаренка, І.А. Зязюна, О.Е. Коваленко, О.П. Мещанінова, Г.Г. Півняка, І.Ф. Прокопенка, О.Г. Романовського та багатьох інших. Наприклад, у численних статтях і монографіях В.Г. Кременя наводяться глибокі роздуми стосовно сучасного стану освіти і шляхів її розвитку [1; 2]. Перспективи і шляхи розвитку професійної освіти активно досліджують Н.Г. Ничкало, Ю.Ф. Зінковський, С.О. Сисоєва [3]. Змісту інженерної освіти, шляхам і практичним засобам істотного її удосконалення присвячено роботи М.З. Згуровського, Л.Л. Товжнянського та інших.

В той же час ще не приділяється належної уваги власне питанням змісту поняття професіоналізму фахівця та його структури, дослідженню її основних елементів, системній взаємодії та взаємозалежності цих елементів між собою та ефективним педагогічним засобам і технологіям формування професійної компетенції сучасного фахівця. В той же час під впливом змін, що відбуваються у суспільстві й суспільному виробництві, помітної еволюції набуває й розуміння сутності та змісту професійної компетенції фахівця, її структури. Так, сьогодні вже неможливо всерйоз розглядати цю компетенцію у відриві від таких елементів, як загальна і професійна культура фахівця, його морально-етична парадигма, відчуття ним особистої відповідальності за вплив на людей і навколишнє природне середовище результатів і можливих наслідків своєї професійної діяльності.

У зв'язку з цим *мета даної статті* й полягає у дослідженні змісту такої важливої складо-

вої у загальній структурі професіоналізму, якою виступає феномен професійної культури фахівця, а також завдань вищої школи з її формування і розвитку та прищеплення студентам. Необхідність такого дослідження уявляється зумовленою, з одного боку, новим підходом до формування нової філософії професійної освіти, що складається сьогодні, а з іншого – новими суспільними вимогами до особистості фахівця і визначальними світовими тенденціями розвитку особистісних ресурсів.

Крім того, автор глибоко впевнений, що сьогодні професійна освіта поступово перестає бути тільки виключно процесом підготовки людини до професійної діяльності. Її призначення все більше полягає також у виконанні певної сукупності гуманістичних завдань і функцій з виховання студента, з формування і розвитку його особистості, його соціалізації та прищеплення загальної культури, духовності, морально-етичних принципів і переконань та сучасної системи життєвих цінностей. Це означає, що сьогодні суспільство вимагає від професійної освіти ефективної підготовки людини до успішного життя і діяльності в надзвичайно складних і динамічних умовах сучасного непередбачувано мінливого світу.

Матеріал статті ґрунтується на результатах спостережень, досліджень і педагогічних експериментів автора, які активно здійснювались ним протягом більше як сорока років практичного досвіду викладацької діяльності в одному з провідних закладів інженерної освіти України – Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”. При цьому автор виходить з того, що прискорення динаміки науково-технічного і соціального прогресу істотно впливає не тільки на вибір змісту власне професійної підготовки майбутніх фахівців, а й її цілі та характер. Адже, як слід відверто визнати, традиційна система інженерної освіти не тільки безнадійно застаріла, а й виявилась вкрай неефективною в сучасних умовах ринкової економіки та істотного загострення конкуренції. На нашу думку, досить переконливим підтвердженням цієї тези може слугувати істотне технічне і технологічне відставання національної економіки України від провідних економічно розвинених країн світу, неприпустимо низька якість переважної більшості видів нашої продукції та її неконкурентоспроможність на світовому ринку.

Одними з основних причин такого становища треба визнати надмірно технократичний підхід традиційної системи інженерної освіти до вибору цілей і змісту підготовки фахівців та нехтування питаннями їх особистісного розвитку і формування загальної і професійної культури випускників. Уважний і неупереджений аналіз динаміки зміни, що стосуються структури

навчальних планів та програм інженерних спеціальностей протягом останніх п'ятнадцяти-двадцяти років, переконливо підтверджує цю тезу. Під впливом прихильників технократичної ідеології освіти дійсно постійно скорочується частка дисциплін не тільки соціально-гуманітарного, а й фундаментального і загально-інженерного циклів. А саме – в процесі вивчення цих дисциплін не тільки формуються необхідні основи знань для формування професійної компетенції фахівця, тобто для розуміння, усвідомлення і засвоєння матеріалу дисциплін спеціальності. Вони відіграють водночас і вирішальну роль у формуванні світоглядних позицій, методологічних принципів, загальної і професійної культури майбутніх фахівців.

Дослідники феномену культури справедливо підкреслюють його надзвичайну складність і багатоаспектність. Наприклад, відомі українські фахівці з проблем соціальної філософії В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський та М.І. Михальченко зазначають, що сьогодні налічується близько 500 варіантів визначення терміна “культура”. Вони звертають увагу на те, що спільним у різних підходах західних культурологів виступають примат духовних начал культури над матеріальними та інтерпретація культури як духовної діяльності людей. Однак суспільна практика, на їхню думку, “свідчить про органічну єдність матеріального та духовного, об'єктивного і суб'єктивного, необхідного і випадкового в культурі. Вилучення однієї з її складових збіднює культуру, спотворює уявлення про неї як цілісний феномен. Його наукове розуміння складається через інтерпретацію всіх творчих реалій, що виявляються у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, втілюються у характері, поведінці, способі життя особистості” [4, с. 14-15].

Зазначимо, що наведене положення повною мірою стосується й такої специфічної підсистеми цього феномену, якою виступає професійна культура, і тому має розглядатися як один з принципових моментів при визначенні її сутності, змісту та характеру. Саме з уявлення про її цілісність слід виходити й при конкретизації понять професійної культури стосовно тієї чи іншої сфери людської діяльності, того чи іншого виду професії людини. А інтерпретація ж усіх творчих реалій цієї сфери діяльності й повинна стати методологічною основою педагогічної системи формування і розвитку професійної культури студентів у вищій школі.

Напевне, одним з перших, хто ще в травні далекого 1952 року звернув увагу на наявність і поступове збільшення істотних відмінностей між загальною і професійною культурою, був відомий англійський вчений і письменник Чарльз Персі Сноу. У лекції в Кембріджському університеті він з тривогою вказував на ту об-

ставину, що між традиційною гуманітарною культурою Заходу і новою, так званою “науковою, культурою”, яка стала похідною від науково-технічного прогресу ХХ століття, з кожним роком збільшується катастрофічний розрив. За словами Сноу, така “поляризація культури є очевидною втратою для всіх нас. Для нас як народу і для нашого сучасного суспільства це практична, моральна і творча втрата, і я повторюю: даремно було б вважати, що ці три моменти можна повністю відокремити один від одного” [5, с. 25].

Таким чином, одним з найважливіших завдань сучасної вищої школи постає необхідність забезпечення такої системи підготовки фахівців, яка була б спрямована на поступове подолання зазначеного розриву. Тим більш, що він супроводжувався і помітним зниженням загальнокультурного рівня молоді, у тому числі й студентів. Мається на увазі, що вказана система має максимальною мірою сприяти спочатку мінімізації визначених Сноу трьох моментів, тобто практичної, моральної і творчої втрат людини і суспільства, а потім і на повне їх подолання. Єдиним шляхом і водночас єдиним дійсно ефективним засобом успішного розв'язання цього завдання може бути саме розробка і впровадження методології культуроорієнтованого підходу до організації навчально-виховного процесу.

Ця теза в жодному разі не суперечить положенням і принципам ні знаннєво, ні діяльнісно, ні особистісно орієнтованих підходів, а лише виступає органічним їх доповненням і основною домінантою виховної роботи у вищій школі як головної передумови можливості її гідної відповіді на виклики часу. Більш того, автор впевнений, і ця впевненість підтверджується результатами його досліджень та експериментів, що дійсної ефективності підготовка фахівців у вищій школі набуває тільки за умови забезпечення єдності знаннєвого, діяльнісного та особистісного підходів до вибору змісту освіти та організації навчально-виховного процесу з виразною культуротворчою його орієнтацією. Адже без необхідної суми знань неможливо опанувати відповідною діяльністю, а особистісний розвиток людини реалізується лише у процесі її діяльності. Необхідною передумовою самореалізації людини стає наявність у неї певного рівня загальної і професійної культури.

Під професійною культурою слід розуміти, насамперед, усвідомлення і відчуття фахівцем своєї професії та відповідної діяльності як однієї з вищих життєвих цінностей. Ми вже відзначали раніше, що професійною культурою виступає також “певна сукупність матеріальних і духовних цінностей, які виробляються людьми відповідної професії. Вона включає специфічний спосіб організації їхньої діяльності, відношення цих

людей до своєї роботи та її результатів, а також їхнє ставлення до себе, один до одного, до інших людей і суспільства у цілому, які зумовлені специфікою їхньої професійної діяльності”. Слід також підкреслити й висловлене нами положення стосовно того, що “важливий елемент професійної культури утворює також система специфічних норм, правил, цінностей та ідеалів, які сповідаються кращими представниками даної професійної групи, та притаманних їм характерних особистісних рис і якостей” [6, с. 161-162].

Являючи собою результат своєрідного синтезу цілеспрямованих зусиль самих студентів і науково-педагогічного складу вищого закладу освіти, мета яких саме й полягає у забезпеченні високоякісного професійного навчання і виховання студентів, насамперед, у підвищенні рівня їх загальнокультурної, морально-етичної, психолого-педагогічної підготовки, професійна культура, на наше переконання, найбільшою мірою відповідає соціальним вимогам до фахівців моделі XXI століття і провідним світовим тенденціям розвитку освіти. Згідно з ними сучасний фахівець як креативна особистість повинен бути не тільки добре обізнаним у своїй професійній сфері, а й мати чіткі світоглядні позиції, морально-етичні принципи і переконання й виходити у своїй виробничій і соціальній діяльності з розуміння свого призначення і свого місця в світі, своєї відповідальності за характер та можливі результати цієї діяльності.

Цілком справедливо зазначав у зв’язку з цим В.Г. Кремень, що “вища школа, як і вся система освіти, покликана ефективно сприяти створенню у суспільстві умов для пізнання людиною себе і світу, розвитку і самореалізації особистості у сучасному суперечливому й динамічному соціально-економічному середовищі”. На переконання вченого, “виконання цих завдань неможливе без діалектичного поєднання процесів глобалізації й індивідуалізації, інтеграції й диференціації в діяльності закладів освіти. Саме такий характер діяльності закладів освіти України зумовлений внутрішньою логікою розвитку освіти у всьому світі” [2, с. 7].

Одна з особливостей феномену культури полягає у тому, що її творить людина, а культура, у свою чергу, творить людину. Це справедливо не тільки стосовно загальної, а й професійної культури. Так, коли молодий фахівець попадає у сприятливе середовище з високим рівнем розвитку професійної культури, він не тільки засвоює її норми, принципи і правила, не тільки надихається її положеннями у своїй діяльності, а й швидко зростає у своєму творчому та особистісному плані. Водночас він стає активним прихильником професійної культури та її конкретних проявів у своєму колективі, а також здійснює свій внесок у її розвиток та прищеплення тим, хто приходить до колективу після нього.

Характерно також, що існують тісний об’єктивний взаємозв’язок та взаємозумовленість між загальною і професійною культурою фахівця, рівнем його інтелекту, креативністю та мотивацією до ефективної діяльності у своїй сфері. Ця теза фактично розкриває основні технологічні аспекти формування професійної культури фахівця, тобто шляхи і засоби успішного розв’язання навчальними закладами вищої школи поставленої проблеми. Як справедливо вважає С.О. Сисоева, *„творчість – це похідна інтелекту, заломлена через мотиваційну структуру, яка або гальмує, або стимулює її прояв”*. Іншими словами, інтелектуальний розвиток особистості, виявлення та правильне використання її мотиваційної сфери безпосередньо сприяють ефективному прищепленню студентам парадигми професійної культури. Адже, на думку дослідниці, „численні емпіричні дані свідчать про вплив позитивної мотивації на успішність діяльності, її ефективність” [3, с. 108]. А успішність діяльності та її ефективність і являють собою одні з характерних проявів і водночас результатів професійної культури фахівця.

В наш прагматичний час перше питання, яке ставить собі студент, зустрічаючись з необхідністю виконання нового завдання чи засвоєння якогось нового матеріалу, звучить приблизно так: “А що я матиму з цього?” Відтак найбільш доцільною і тому найбільш ефективною його мотивацією в процесі формування і розвитку професійної культури виявляється розкриття того, що ця культура виступає однією з головних передумов успішного здійснення його професійної діяльності, його кар’єрного зростання, максимального розкриття його творчого потенціалу, особистісної самореалізації, досягнення найсмисливіших життєвих цілей і прагнень.

Вважаємо зайвим детально аргументувати безперечне положення про те, що необхідною умовою успішного прищеплення студентам професійної культури має бути наявність і високий рівень розвитку такої культури у кожного представника науково-педагогічного складу вищого закладу освіти, з яким студентів доводиться спілкуватися. Тому надзвичайно важливим і відповідальним завданням у сфері кадрової політики керівництва навчальних закладів виступає турбота про невинне зростання рівня загальної і професійної культури викладачів.

Наведений аналіз дає вагомі підстави дійти таких висновків. По-перше, загальна і професійна культура фахівця стають умовою його відповідності новим суспільним вимогам і, перш за все, невід’ємним елементом його професіоналізму і соціально значущих особистісних якостей. По-друге, вища школа ще вкрай недостатньо увагу приділяє вихованню майбутніх фахівців взагалі та прищепленню їм професійної культури,

зокрема. По-третє, формування і розвиток професійної культури активно сприяє особистісній самореалізації фахівця, його постійному самонавчанню, самовихованню і самовдосконаленню. А це, у свою чергу, передбачає формування і розвиток його чітких світоглядних позицій, морально-етичних принципів і переконань, усвідомлення ним своєї особистої відповідальності за можливі результати і наслідки його професійної

діяльності. По-четверте, професійна культура стимулює розвиток системного стратегічного мислення та інноваційної його спрямованості, що повною мірою відповідає інтересам як особистості самого фахівця, так і всього суспільства. Дійсно, це стає надійною передумовою технологічного переозброєння національної економіки, істотного підвищення рівня її конкурентоспроможності та авторитету в світі.

Література

1. Кремень В.Г. Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3-10.
2. Кремень В.Г. Майбутнє України неможливе без освіти // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2002. – С. 3-8.
3. Сисоєва С.О. Особливості процесу творчості і їх врахування у професійній підготовці фахівців // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2002. – С. 105-111.
4. Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
5. Сноу Ч.П. Две культуры. – М.: Прогресс, 1973. – 143 с.
6. Стратегия гуманизма: Монография. (Из опыта работы научно-учебного комплекса НТУ „ХПИ” – ХГУ „НУА”) / В.И. Астахова, Е.В. Астахова, А.С. Пономарев и др. – Харьков: Изд-во НУА, 2004. – 212 с.